

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНЯТ ЗАСОБОМ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Паласевич І. Л.

ВСТУП

Здатність сприймати й перетворювати дійсність за законами краси – обов'язковий елемент духовного багатства особистості. Без естетичної вихованості, сформованості всіх складових естетичної культури неможливий гармонійний розвиток людини. Виховання красою і через красу сприяє увиразненню естетико-ціннісної орієнтації особистості, розвитку у неї здатності до створення естетичних цінностей у різних сферах діяльності, побуті, вчинках та поведінці і, безумовно, у мистецтві.

Надзвичайно чутливим у цьому аспекті постає старший дошкільний вік, коли суттєво збагачується емоційно-чуттєва сфера дитини, формується її естетичне ставлення до життя, розвивається сприймання й розуміння прекрасного. Більш зрілими стають форми моральних, естетичних та пізнавальних почуттів (співчуття, чуйність, відповідальність, прагнення взаємодіяти з іншими, взаємодопомагати один одному, переживання успіху-неуспіху, усвідомлення власної гідності, допитливість тощо).

Особливо ціннісного змісту набуває естетичне виховання у педагогічному процесі закладу дошкільної освіти, і завдання вихователів – використовувати якомога більше засобів для естетичного розвитку старших дошкільнят. Досягти означеної мети найдоцільніше шляхом залучення вихованців до різних видів діяльності, котра найкраще сприяє духовному, естетичному збагаченню, формуванню якостей, необхідних для подальшого життя. При цьому об'єктивна цінність кожного з цих видів є різною, але вагомою для самої дитини.

На нашу думку, значні потенційні можливості для естетичного виховання дошкільнят містить художня література. Розмаїття літературних творів, їх численні жанрові, композиційні й мовленнєві особливості є власне тим художньо-естетичним чинником, що глибоко впливає на дитячу душу, відкриваючи перед нею красу навколишнього світу, формуючи її переконання й поведінку, уможлиблюючи пізнання прекрасного та розвиток емоційно-естетичних почуттів. Як наголошують дослідники, поглиблена робота з художніми творами активізує

творчий потенціал дітей, пробуджує їх інтерес до навколишньої дійсності, виховує любов до мистецтва, мови і природи.

Сучасні науковці глибоко стурбовані тим фактом, що діти шкільного віку читають дуже мало творів художньої літератури. Одна з причин цього – низька культура естетичного сприймання, невміння читати художню літературу. Цілком очевидно, що формування у дітей інтересу до світу літератури слід розпочинати ще в дошкільному віці.

1. Особливості естетичного виховання старших дошкільнят

Аналіз наукової літератури з теми нашого дослідження дає підстави констатувати, що серед сучасних фахівців (О. Дубасенюк, Л. Калініна, О. Петрушенко, О. Сапожник, І. Харламов, М. Ярмаченко та ін.) відсутнє єдине трактування естетичного виховання. Наведемо найбільш поширені підходи до розуміння означеного терміна:

– система заходів, спрямованих на вироблення й удосконалення в людині здатності сприймати, правильно розуміти й оцінювати, створювати прекрасне і піднесене у житті та мистецтві¹;

– педагогічний процес, націлений на формування естетичної культури та розвиток естетичного ставлення особистості до життя, набуття нею здатності до творчої діяльності за законами краси²;

– вироблення естетичного досвіду, тобто системи відповідних поглядів, ідеалів, почуттів, смаків, потреб тощо, необхідного для самоствердження особистості³;

– процес формування естетичних якостей особистості, а саме: художнього смаку, здібностей сприймати, оцінювати та створювати прекрасне, умінь і навичок естетичної діяльності⁴;

– різноманітна художньо-естетична діяльність, котра передбачає формування здібностей повноцінного сприйняття і правильного розуміння прекрасного в мистецтві й житті, на вироблення естетичних уявлень, понять і смаків, а також розвиток певних творчих здібностей⁵;

¹ Петрушенко О. П. Словник з естетики. Львів : Магнолія-2006. 2009. С. 64.

² Практикум з педагогіки : навч. посібник. 3-є вид., перероб. і доп. / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. Київ : Центр навч. літератури, 2004. С. 359.

³ Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. С. 176.

⁴ Калініна Л. Естетичне виховання молодших школярів як соціально-педагогічна проблема. Рідна школа, 2006. № 3. С. 25.

⁵ Харламов І. Ф. Педагогіка : учебник. 7-е изд. Минск : Университетское издание. 2002. С. 435.

– способи духовного розвитку особистості, що реалізуються в різних сферах життя суспільства⁶.

Як зазначає дослідниця С. Скрипникова, естетичне виховання є незамінним компонентом гармонійного розвитку особистості та сприяє формуванню у неї почуття прекрасного, любові до краси довкілля, природи, а також усталених оцінних критеріїв стосовно творів мистецтва; набуттю необхідних знань та вмінь творчої діяльності⁷.

Маючи на меті становлення творчої особистості, здатної адекватно сприймати й розуміти прекрасне, самостійно продукувати художні цінності, естетичне виховання передбачає розвиток почуттєвої сфери, з якою тісно пов'язаний моральний світ людини⁸. Навчившись помічати прекрасне в довкіллі, вона не може залишатися байдужою, а бурхливо реагує, реалізуючи при цьому цілу палітру позитивних емоцій. Естетичне ставлення особистості до дійсності увиразнюється в міру збагачення естетичних почуттів та уявлень людини, якісних змін у її естетичному сприйманні, урізноманітнення естетичних потреб, суджень, вироблення естетичних смаків та ідеалів.

Зауважимо, що основне завдання естетичного виховання науковці вбачають у формуванні художньо-естетичних і творчих здібностей особистості⁹. Естетичні здібності вчені тлумачать як сукупність індивідуально-психологічних особливостей людини, котрі уможливають її творчу естетичну діяльність: естетично сприймати і переживати явища дійсності й мистецтва, оцінювати їх засобами судження, смаку і співставленням з ідеалом, створювати нові естетичні цінності (у праці, поведінці, мистецтві тощо).

У дитинстві естетична здібність природно співіснує з естетичною потребою, спеціальне формування якої, а також духовна потреба в естетичних переживаннях, невід'ємні від вироблення здібностей до естетичної діяльності. Така своєрідна «естетична зустріч» здібностей із

⁶ Сапожник О. Феномен естетичного виховання у вітчизняній науковій літературі. *Рідна школа*. 2002. № 8–9. С. 24.

⁷ Скрипникова С.В. Досвід естетичного виховання в Україні : витоки, сучасний стан та перспективи розвитку. Естетична освіта педагога : колективна монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2015. С. 99.

⁸ Костюк С. Естетичне виховання дошкільника – складова гармонійного розвитку дитини. *Вісник Інституту розвитку дитини (додаток)*: методичні та практичні матеріали. Вип. 2. Київ, 2011. С. 280.

⁹ Калініна Л. Естетичне виховання молодших школярів як соціально-педагогічна проблема. *Рідна школа*, 2006. № 3. С. 24.

потребами (за Ю. Клоковою) мотивує дитину до творчості та закладає підвалини її художньо-естетичного смаку¹⁰.

Художні здібності як специфічний прояв і конкретизація естетичних здібностей охоплюють здатність не тільки до естетичного сприймання, переживання й оцінювання творів мистецтва, а й до самостійного продукування відповідної художньої цінності. Як акцентують дослідники, художньо-естетичні здібності виявляються у схильності, потребі, можливості, здатності до художньої діяльності, у легкості засвоєння навичок творчої діяльності¹¹.

Кінцеву мету естетичного виховання дослідники А. Кузьмінський та В. Омеляненко вбачають у формуванні готовності до естетичної творчої діяльності (організація естетичного середовища; конкретна творча діяльність у галузі мистецтва, літератури тощо; естетична виразність у діяльності) як важливого компонента естетичної культури¹².

Проаналізувавши погляди вчених із аналізованого питання, констатуємо їх суголосність щодо важливості естетичного виховання у формуванні особистості, оскільки воно сприяє залученню до світу прекрасного, облагороджує, допомагає повніше відчувати й розуміти красу навколишнього життя, цінувати твори мистецтва. Як складова частина освітнього процесу, естетичне виховання має на меті формування естетичних почуттів, смаків, суджень, художньо-естетичних здібностей особистості, розвиток її здатності сприймати й перетворювати дійсність за законами краси, підвищення рівня естетичної культури.

Людина, як відомо, завжди прагне до кращого, тому намагається утверджувати прекрасне, наслідувати його прояви, котрі помічає навколо себе. Власне на цьому прагненні і ґрунтується естетичне виховання, що включає такі основні завдання:

- а) розвиток естетичної спостережливості, естетичного сприйняття, розуміння й оцінювання прекрасного в житті та мистецтві;
- б) розвиток прагнення й уміння активно утверджувати і створювати прекрасне в довкіллі;

¹⁰ Клокова Ю. Формування художньо-естетичного смаку в дошкільників. *Вісник Інституту розвитку дитини (додаток)* : методичні та практичні матеріали. Вип. 2. Київ, 2011. С. 267.

¹¹ Одерій Л., Роздимаха А. Розвиток художніх та естетичних здібностей дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх етапах соціалізації. Гуманізація навчально-виховного процесу*. Спецвипуск 4. Част. 1. Слов'янськ, 2010. С. 217–222.

¹² Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. С. 190.

- в) розвиток творчих здібностей;
- г) опанування необхідних практичних навичок у різних галузях мистецтва.

Уміння помічати й оцінювати прекрасне обов'язково передбачає й уміння берегти і створювати його, що неодмінно слід урахувати педагогом під час розвитку творчих здібностей і формування художніх навичок дітей дошкільного віку.

Зауважимо, що художньо-естетичний розвиток дітей на різних вікових етапах має свої особливості, які визначають специфіку організації освітньої роботи з цього напрямку. Притаманні малюкам певної вікової категорії важливі уявлення, вміння й навички стосовно різних видів творчої діяльності (літературної, театралізованої, музичної, образотворчої тощо) проявляються у сформованості таких чинників художньо-естетичної компетентності:

- 1) емоційно-чуттєвого (позитивно-емоційне ставлення до навколишнього світу та творів мистецтва);
- 2) пізнавального (уявлення про різні види мистецтва та їх особливості й засоби виразності);
- 3) практичного (оволодіння необхідними художніми, творчими вміннями, техніками виконання робіт);
- 4) ціннісного (наявність власних естетичних уподобань, оцінок та проявів художнього смаку);
- 5) творчого (прояв ініціативності, самостійності та креативності)¹³.

Складність формування перелічених компонентів пов'язана передовсім із віком дітей. Упродовж періоду дошкільця описані складові художньо-естетичної компетентності перебувають на стадії початкового становлення. Проте закласти фундамент, на якому можна буде зводити «будівлю» майбутньої естетично розвиненої, творчої особистості, не лише необхідно, а й доцільно з огляду на всі переваги дошкільного віку для результативного виховного процесу.

Шлях кожної дитини у світ естетичного складний, своєрідний, винятково індивідуальний. Це твердження принципове важливе. Працюючи з дитячим колективом, педагогові слід залучати кожного вихованця до творчого процесу в усьому його багатстві й розмаїтті.

Як ми вже наголошували, значущим етапом в естетичному вихованні є старший дошкільний вік. Особливості психіки дітей цього віку забезпечують умови для розвитку художніх та естетичних

¹³ Борщ Р. М., Самойлик Д. В. Радість творчості: програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець, 2013. С. 11.

здібностей, зокрема здатності до художньо-естетичної творчості. У цей період суттєво зростають можливості естетичного сприйняття й осмислення, здатності співчувати, розуміти мотиви поведінки людей. Маючи певний естетичний досвід, обсяг знань, умінь і навичок щодо художньо-творчої діяльності, дитина усвідомлює, що, наприклад, за допомогою образотворення можна зображувати об'єкти та явища довкілля. При цьому старший дошкільник дотримується конкретних форм, пропорцій, кольору, характерності деталей, може відобразити настрій, душевний стан через міміку, позу. Дитина виявляє фантазію, творче мислення, тому її вироби вирізняються неповторністю і красою¹⁴.

Естетичне сприймання як початковий момент в естетичному вихованні старших дошкільнят виражається у загальній спостережливості, здібності помічати прекрасне і звертати на нього увагу. Як твердить С. Матвієнко, у дошкільному віці естетичне сприймання має специфічний характер, обумовлений віковими особливостями, і вирізняється емоційною безпосередністю, підвищеним інтересом до навколишнього середовища, живим відгуком при зустрічі з прекрасним і дивовижним, які виявляються в посмішках, жестах, вигуках, міміці при сприйнятті певного явища, намаганні надати йому естетичну оцінку¹⁵.

Естетичне сприймання, як зауважує Ж. Юзвак, поєднує два компоненти: емоційний (прояви радості, здивування, захоплення, які зовні виражаються у міміці, рухах, жестах, висловлюваннях; потребі у співпереживанні естетичних емоцій з боку значущої особи, що реалізується у прагненні привернути її увагу до естетичного об'єкта, загадуванні про нього через певний час) та пізнавальний (естетична спостережливість, тобто здатність самостійно виокремлювати естетичний об'єкт серед інших; уміння висловлювати естетичне судження про об'єкт та його властивості)¹⁶.

Упродовж сприймання й розуміння прекрасного виникають естетичні почуття, які закріплюються під час різних видів діяльності й увиразнюють ставлення дошкільнят до дійсності. Здатність емоційно реагувати на явища природи, довкілля й оцінювати їх є основою формування естетичних смаків та ідеалів дітей старшого дошкільного віку.

¹⁴ Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільня»; за заг. ред. О. В. Низковської. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 256 с.

¹⁵ Матвієнко С. І. Художня праця та основи дизайну : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя. 2016. С. 72.

¹⁶ Юзвак Ж. Естетичне сприймання: психологічний аспект. *Початкова школа*. 2000. № 12. С. 51–52.

Естетичні почуття – це ті емоції насолоди й задоволення, які виникають у дитини під впливом мистецтва, праці, природи, всієї навколишньої дійсності. Сукупність почуттів особистості яскраво свідчить про її духовні якості, її внутрішній світ. Із цього приводу К. Ушинський влучно зауважив: “...ніщо, ні слова, ні думки, ні навіть учинки наші не виявляють так ясно і правильно нас самих і наше ставлення до світу, як наші почування: в них відчувається характер не окремої думки, не окремого рішення, а всього змісту душі нашої та її ладу»¹⁷.

В естетичному сприйманні почуття відіграють головну роль. Розвиваються вони поступово. Найбільш виразно у дитини дошкільного віку проявляються почуття симпатії й антипатії як критерії її естетичних оцінок. Далі все більше і частіше дошкільник виражає задоволення, радість, насолоду від діяльності – власної й інших людей, під час розглядання предметів мистецтва, іграшок. Про естетичну насолоду від сприймання довкілля свідчать і вираз обличчя дітей, і радісні вигуки, і їхні емоції. Проте дитина здатна насолоджуватися красою тільки тоді, коли має досить розвинені духовні і фізичні сили. Загальновідомо: щоб бачити красу природи й оточення, треба мати не тільки розвинене естетичне почуття, а й зір; щоб насолоджуватися музикою, необхідно володіти розвиненим слухом. Навчити дитину бачити, чути і спостерігати навколишнє життя, розуміти його красу – означає допомогти її естетичному розвитку.

В естетичному вихованні старших дошкільнят особливе значення має розвиток уяви, яка сприяє формуванню естетичних переживань і спонукає дітей до творчої діяльності. Спершу уява охоплює зовнішні дії з предметами, дитина створює образ не до його втілення, а під час діяльності. Проте згодом перед його втіленням у малюнку чи грі дошкільник створює образ у своїй уяві¹⁸.

Так, естетичне сприймання творів мистецтва обов’язково передбачає наявність розвиненої відтворювальної уяви, картини якої виникають під впливом словесного, музичного чи графічного образу і е водночас більш чи менш глибоким проникненням у дію, зміст, котрий вклав у нього письменник, композитор чи художник. Зі свого боку, мистецтво впливає на розвиток відтворювальної уяви, зміцнює її і на цьому ґрунті формує уяву творчу. У картинах творчої уяви на основі

¹⁷ Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 6-ти т. Київ : Рад. Школа. 1983. Т. 2. С. 290.

¹⁸ Большакова І. О. Естетичне виховання дітей дошкільного віку. URL: www.ippo.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ_2011/0130/4/1.doc

побаченого, відчутого чи прослуханого увиразнюються нові елементи, нові зв'язки між предметами та явищами, нові аспекти відомих реалій.

Для дітей старшого дошкільного віку характерне глибше сприймання творів мистецтва (літературного, театрального, музичного, образотворчого, декоративно-ужиткового), зацікавлення ними. У старших дошкільнят розвиваються поетичний хист, музичний слух, а також здатність помічати й емоційно реагувати на виражальні засоби творів мистецтва, пояснювати їх особливості, оцінювати твори й жанри літературного, музичного, образотворчого та інших видів мистецтва; простежувати зв'язок між змістом твору та засобами його вираження; загалом прагнути до творчості.

Поступово у старших дошкільнят формується досвід естетичної діяльності, яка спрямована на розвиток їхніх творчих здібностей, уяви, образного мислення, фантазії, естетичних ідеалів; на організацію естетики середовища, духовно-естетичне збагачення маленької особистості. Як бачимо, естетична діяльність – це безперервний процес формування й реалізації певних творчих умінь, навичок та здібностей, гармонізації себе і світу.

Загалом робота з естетичного виховання у старшій групі закладу дошкільної освіти тісно пов'язана з усіма аспектами освітнього процесу; форми її організації різноманітні, а результати виявляються у різних видах художньо-продуктивної діяльності. Насамперед, ця робота передбачає виховання естетичного ставлення до навколишньої дійсності шляхом ознайомлення із суспільними та природними явищами в побуті, через працю, гру, навчання, за допомогою засобів мистецтва¹⁹.

За виваженої й організованої системи ознайомлення дітей із творами мистецтва воно здатне пробуджувати відповідні емоції, активізувати уяву, викликати естетичні переживання. Слухаючи й вивчаючи художні твори, спостерігаючи за природними явищами, діти переймаються естетичними емоціями, які впливають на зміст і динаміку сприймання, уваги, уяви, мислення, пам'яті. Допомагають помічати красу, радіти й дивуватися їй, виявляючи свої почуття, художня література, твори живопису, декоративно-ужиткового мистецтва, цікаві явища та об'єкти довкілля. Естетичне ставлення дитини до того, що її оточує, охоплює хвилювання, радість, страх, втіху чи невдоволення.

Не менш важливим засобом естетичного виховання старших дошкільнят постає художньо-естетична творчість, що виявляється у

¹⁹ Естетична свідомість. Її структура та специфіка. URL: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/10557/>

відтворенні художнього твору, його інсценуванні, драматизації з творчим переосмисленням, виразній передачі змісту художнього твору, у складанні віршів, казок, оповідань, утіленні творчого задуму в образотворчій, театралізованій діяльності, музичних імпровізаціях тощо.

Художні засоби самовираження для дітей є водночас і засобами спілкування з довкіллям. Залучаючи дошкільнят до естетичної художньо-творчої діяльності, вихователь реалізує не тільки завдання естетичного виховання, а й більш глобальні – розвиває інтелектуально-творчий потенціал вихованців²⁰.

Отож, вплив на внутрішній світ дитини краси природи, творів мистецтва, музики, живопису залежить не тільки від краси, що існує об'єктивно, а й від характеру її діяльності, від того, як ця краса включається в її взаємини з тими людьми, котрі її оточують. Тому, на думку В. Сухомлинського, в естетичному вихованні доцільні постійні вправлення, які б збагатили внутрішній духовний досвід вихованців. Адже феномен краси був для педагога результатом естетичного розвитку особистості як особливого її ставлення до навколишньої дійсності упродовж спілкування, навчання, гри, праці²¹.

Власне тому В. Сухомлинський намагався виховувати в дітей творче ставлення до будь-яких видів діяльності. Казку, гру, вигадку, мистецтво, красу природи він вважав могутніми стимулами творчості та нерозривно пов'язував із розвитком волі, почуттів, емоцій, загалом об'єднуював дитячу думку, фантазію і діяльність. Емоційною, естетичною та інтелектуальною привабливістю характеризуються форми організації і назви навчального середовища в очолюваній В. Сухомлинським Павлівській школі: «Школа радості», «Школа під блакитним небом», «Кімната казки», «Кімната думки», «Музична скринька», «Мандрівки до першоджерел слова і думки» тощо. Для педагогів сьогодення залишається актуальною й система започаткованих відомим учителем прийомів, які розвивають дитячу допитливість, розум, викликають радість пізнання: «запитання – вузлики знань», «читати книгу природи», «думати про свої думки», «думати про незрозуміле», «розум дитини – у кінчиках її пальців», «казковий період розумового

²⁰ Одерій Л., Роздимаха А. Розвиток художніх та естетичних здібностей дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх етапах соціалізації. Гуманізація навчально-виховного процесу*. Спецвипуск 4. Част. 1. Слов'янськ, 2010. С. 217–222.

²¹ Сухомлинський В. Естетичне виховання. Вибрані твори : У 5-ти т. Т. 4. Київ : Рад. Школа. 1976. С. 374.

виховання», «навчальні діалоги», «етична цінність оцінки педагога» тощо²².

Наведемо теми окремих занять, які практикували і надалі практикують педагоги у Павлівській школі: «Що чути у квітучому саду», «Пробудження природи від нічного сну», «Ріка на світанку», «Як на світі жити?»²³. Діти роблять багато дивовижних відкриттів, уважно спостерігаючи за природою. «Рано-вранці ми приходимо на шкільну ділянку, йдемо в сад, захоплюємося білим, рожевим, оранжевим убранням дерев, слухаємо дзижчання бджіл... Ідіти піднімаються до сходу сонця, щоб не пропустити тієї миті, коли перший потік сонячних променів освітлює квіти, вкриті крапельками роси... Перші весняні квіти, перші розпуклі бруньки дерев, перші ніжні стрілочки трави, перший метелик, перше кумкання жаби, перша ластівка, перший грім – усе це входить у духовний світ дитини як краса вічного життя», – писав В. Сухомлинський²⁴.

Спілкування з природою педагог використовував для увиразнення дітям її краси, а також для розвитку і збагачення мовлення, бо заняття серед природи він вважав чудовою можливістю торкнутися до дитячого серця красою рідного краю, рідного слова. Власне так у Павлівській школі вчать дітей бачити, сприймати і переживати красу мови і природи у неповторному поєднанні кольорів та звуків, спонукають вихованців передати свої думки і враження у фарбах. Так, для кожного року навчання відбиралися спеціальні художні твори чи уривки з творів, які читалися дітям на лоні природи. Ці читання виховували чуйність до емоційного забарвлення слова, допомагали слову глибше проникнути в духовний світ дитини, стати знаряддям її мислення. Багаторічний досвід роботи В. Сухомлинського переконав, що літературними спробами захоплюються ті, на кого в дитинстві великий вплив справила краса, передана словом у творах видатних письменників.

Педагог радив широко використовувати самостійне складання дітьми власних казок. «Казка – це, образно кажучи, свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки й мови», – наголошував В. Сухомлинський²⁵. Вчителі Павлівської школи навчали дітей самостійного творення казок: складати описи, добирати образні вирази серед дивинок, які приготувала чарівниця-природа, самотужки придумувати

²² Сухомлинський В. Школа і природа. Вибрані твори : У 5-ти т. Т. 5. Київ : Рад. Школа. 1976. С. 536–541.

²³ Ibid. С. 540.

²⁴ Сухомлинський В. Естетичне виховання. Вибрані твори : У 5-ти т. Т. 4. Київ : Рад. Школа. 1976. С. 372–373.

²⁵ Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : У 5-ти т. Т. 3. Київ : Рад. Школа. 1977. С. 77.

сюжети своїх казок. Одні діти розповідають складені ними казки, інші – доповнюють, удосконалюють їх, проводяться виставки дитячих робіт до вигаданих ними казок.

Важливого значення в естетичному вихованні дітей В. Сухомлинський надавав музиці як мові почуттів, що передає найтонші відтінки переживань, недоступні слову. Педагог нерозривно поєднував музику із природою та життям, називаючи їх джерелом її краси. Він зауважував: «Якщо музика є книгою для читання на мові почуттів, то буквар цього предмета починається зі слухання природи, з пізнання краси звуків, які народжуються довкола нас»²⁶.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що естетичне виховання дітей старшого дошкільного віку передбачає формування у них здатності сприймати, відчувати, розуміти прекрасне в житті й мистецтві, прагнути до перетворення навколишнього світу за законами краси, естетично оцінювати явища життя, збагачувати свій внутрішній світ під впливом краси довкілля, творити красу у природному і соціальному середовищах, примножувати її результатами власної естетично значущої діяльності.

Вважаємо, що естетичному вихованню старших дошкільнят сприяє підтримка дорослого у формуванні вміння бачити й розуміти, спостерігати й відчувати, емоційно-ціннісно сприймати довкілля, оберігати, примножувати і творити прекрасне в ньому. Розглядаючи твори мистецтва й милуючись ними, дитина має змогу не лише відстежити їхні характерні ознаки, а й, так би мовити, «зануритись» у них. Дошкільник прагне передати свої почуття й переживання за допомогою мовленнєвих засобів, а бажання відтворити їх у зримих образах спонукає його взятися за олівець, пензель, музичний інструмент тощо.

2. Роль художньої літератури в естетичному вихованні старших дошкільнят

Твори художньої літератури відіграють особливу роль у житті дітей дошкільного віку. Художнє слово дає змогу дитині встановлювати зв'язки з довкіллям, відчувати його красу, збагачує її внутрішній світ. Упродовж слухання літературних творів дитина вчиться «бачити», «відчувати» за допомогою слова, розуміти й оцінювати предмети і явища навколишньої дійсності. Розмаїття жанрів художньої літератури сприяє збагаченню емоційно-чуттєвої сфери дошкільняти, розвитку

²⁶ Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : У 5-ти т. Т. 3. Київ : Рад. Школа. 1977. С. 96

його уяви, фантазії. Мистецтво слова містить неперевершений розвивальний та виховний потенціал.

Сучасні науковці виокремлюють два типи ставлення до художнього твору: емоційно-образний, що є безпосередньою емоційною реакцією дитини на художні образи твору, та інтелектуально-оцінний, що залежить від життєвого й художнього досвіду дитини і передбачає цілісне естетичне сприймання літературного твору, тобто здатність читача співпереживати його героям, відтворювати в уяві сюжет і події, створені автором, роздумувати над діями і вчинками персонажів, їхньою поведінкою, оцінювати героїв твору, визначати позицію автора щодо них²⁷.

Вікову динаміку розуміння художнього твору можна умовно представити як певний шлях від співпереживання, співчуття конкретному героєві до розуміння позиції автора і далі – до узагальненого художньо-естетичного сприйняття, усвідомлення свого ставлення до нього й до осмислення впливу твору на особистісні установки²⁸.

У дослідженні Д. Ельконіна та О. Запорожця сприймання творів художньої літератури розглядається як активний вольовий процес, що передбачає не пасивний зміст, а діяльність, що втілюється у внутрішньому сприйнятті, співпереживанні героям, в уявному перенесенні на себе особистісних якостей, «уявних дій», унаслідок чого дитина ніби безпосередньо бере участь у подіях твору. Повноцінне сприймання тексту забезпечується вмілим використанням прийомів художнього зображення, специфікою художньої форми, що підсилює емоційну чутливість дошкільнят і сприяє розумінню змісту художнього твору²⁹.

Отож, у слуханні художніх творів важлива роль надається їх сприйняттю, а також розумінню. Поділяємо думку А. Богуш, що дошкільний вік є періодом формування досвіду сприймання творів мистецтва, зокрема художньої літератури: «...літературний твір, пробуджуючи мислительний процес за допомогою слова, тобто відвернення від безпосереднього чуттєвого сприйняття, водночас забезпечує багатство чуттєвого сприйняття, конче необхідного для

²⁷ Богуш А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Київ : Слово, 2010. 304 с.

²⁸ Гавриш Н. В. Використання художньої літератури в мовленнєвій роботі з дошкільниками. *Теорія і практика сучасного естетичного виховання у контексті педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського* : зб. наук. пр. Полтавського державного педагогічного інституту. Полтава : ПДПІ, 1998. С. 230.

²⁹ Ельконин Д. Б. Развитие речи. Психология детей дошкольного возраста / под ред. А. В. Запорожца, Д. Б. Ельконина. Москва : Просвещение, 1964. С. 180.

мислення дитини»³⁰. Таке чуттєве сприймання, як стверджує дослідниця, полегшує розуміння дітьми ідей твору, робить їх «конкретними і переконливими»; сприяє формуванню певних оцінок, навчає абстрагування.

Як слушно зауважує О. Фльоріна, єдність «чуттєвого й мисленевого» є характерною особливістю сприйняття дітьми художнього твору. Слухаючи той чи інших літературний твір, дошкільник виявляє особливу внутрішню активність, стає немовби учасником його подій, виявляє своє ставлення до персонажів³¹.

Науковицею Н. Карпинською з'ясовано, що у старших дошкільнят уже сформований достатній рівень сприймання художніх творів, тому вони можуть розглядати події останніх та вчинки героїв з авторської позиції. Як наголошує дослідниця, на шостому році життя виникає нова форма самосвідомості дитини – певна внутрішня діяльність, що сприяє розумінню явищ та подій, у яких вона безпосередньо не бере участі, що має важливе значення для подальшого психічного розвитку вихованця³².

Зазначимо, що у старшому дошкільному віці співчуття до персонажів твору, переживання за їхні долі набувають усвідомленішої форми. У дошкільнят з'являється здатність до рефлексії, «примірювання» до себе різних за характером образів і типів, уміння прийняти їх позицію у проживанні різних ситуацій, відчуті їх переживання. Діти аналізують і висловлюють певні оцінно-етичні судження щодо дій та поведінки персонажів твору, намагаються ідентифікувати себе з тими, чий образи відтворюють, співвідносять себе з ними, перетілюються в них. Художній твір немовби переносить дитину в життя героя, дає змогу «увійти в нього», прожитися почуттями персонажа.

Осмислюючи усе почуте чи прочитане, дошкільнята фактично аналізують і оцінюють дійсність, у якій перебувають. Вихованці вчаться зіставляти доступні їхньому розумінню явища з тими, що зображені у художніх образах.

Активне сприймання художніх творів, уміння зайняти позицію того чи іншого їх персонажа постає своєрідним «регулятором» поведінки дітей, формує вміння об'єктивно оцінювати поведінку, дії та вчинки героїв (у межах свого віку). Дошкільник займає активну особистісну

³⁰ Богуш А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Київ : Слово, 2010. С. 176.

³¹ Флеріна Е. А. Эстетическое воспитание дошкольника / под ред. В. Н. Шацкой. Москва, 1961. С. 190.

³² Карпинская Н. С. Художественное слово в воспитании детей. Москва : Педагогика, 1972. 149 с.

позицію щодо всіх подій твору, уявно бере участь у них, разом з героями переживає їхні радощі й труднощі, усіяко підтримуючи персонажів. Розуміння дітьми моралі художнього твору відбувається на емоційній основі, що зовні трансформується у міміці, жестах, інших рухах тіла, в їхніх репліках та висловлюваннях. Вважаємо, що таке «внутрішнє» проникнення у зміст художнього твору є поштовхом до розвитку творчої художньо-естетичної діяльності дітей.

Акцентуємо, що саме упродовж старшого дошкільного віку діти глибше сприймають мораль художнього твору. Так, на четвертому – п'ятому році життя вони вже розуміють сутність моральних понять «добре» – «погано», «гарний» – «поганий» як первинних моральних категорій. Оцінюючи вчинки й поведінку героїв твору, дошкільнята насамперед орієнтуються на ці моральні критерії, наслідують позитивних героїв, їхні дії і вчинки, до негативних персонажів ставляться критично. Старші ж дошкільнята особистісне ставлення до персонажів художнього твору виявляють досить швидко і майже завжди правильно. Близькі і зрозумілі дітям приклади поведінки героїв казки чи то оповідання вони зіставляють із власним досвідом, зі сформованими особистісними якостями, рисами характеру, деякі якості персонажів наслідують. Перенесення прикладів не обмежується власним досвідом: аналізуючи поведінку своїх однолітків, дошкільнята зіставляють її з учинками героїв казки. Співчуття героям твору, моральні оцінки їхніх учинків набувають усе більш усвідомленого характеру.

Отож, до старшого дошкільного віку в дітей розвивається цілісне сприймання художнього твору, яке виявляється в розумінні його змісту й форми, розрізненні художнього зображення й дійсності, здібності визначати засоби образності, що надає сприйманню усвідомленого, емоційного характеру.

Використовуючи художню літературу як засіб естетичного виховання, педагоги необхідно звернути особливу увагу на добір творів, методику їх читання (розповідання) і проведення бесід за ними, оскільки зазначені процеси супроводжуються складною психічною діяльністю, до якої задіяні увага, уява, мислення, емоції дітей. Бесіди за змістом художніх творів навчають вихованців розуміти і відчувати прекрасне; за допомогою поетичних образів впливають на їхні розум та почуття, збагачуючи новими уявленнями, а також сприяють поступовому перенесенню сформованих естетичних почуттів, суджень, уявлень та оцінок у життєдіяльність дітей.

Науковцями розроблено критерії добору художніх творів для читання дітям старшого дошкільного віку:

– висока художня майстерність, літературна цінність, що виявляється у єдності змісту твору та його форми;

– доступність літературного тексту, відповідність віковим і психологічним особливостям дітей (ідеться про специфіку уваги, пам'яті, мислення, інтересів дітей, життєвого досвіду);

– сюжетна цікавість, простота і ясність композиції;

– конкретні педагогічні завдання³³.

Особливу роль у сприйманні художніх творів відіграють ілюстрації, під час сприймання яких дитина насамперед концентрує увагу на сюжеті, дії, у неї з'являється інтерес до змісту зображеного, до засобів виразності. Здатність дошкільнят емоційно сприймати й розуміти художньо-виражальні засоби графіки, гармонію кольорів, композицію значно підвищує рівень художньо-естетичного сприймання перших, сприяє прояву естетичних почуттів, а також збагаченню й активізації їхнього мовлення.

Як твердить О. Білан, вплив ілюстрації на розуміння дітьми тексту твору полягає в тому, що після сприймання малюнків збільшується загальна кількість відтворюваних дітьми моментів тексту, зростає зв'язність переказу, виклад тексту стає образнішим, виразнішим, подекуди з елементами творчості. Дослідниця також зауважує, що для старших дошкільнят основне значення ілюстрацій як засобу передачі зовнішнього перебігу подій доповнюється розкриттям провідної ідеї, внутрішнього задуму автора³⁴.

Презентуючи один і той самий твір, у роботі з дітьми старшої групи вихователь може використовувати ілюстрації різних художників, кожен із яких «бачить» по-своєму зміст твору й може передавати його різними фарбами, відтінками, штрихами тощо. Різні ілюстрації до одного й того ж твору зацікавлюють вихованців, сприяють розвитку їхніх уяви, зосередженості й умінь порівнювати. Педагогові слід реагувати на кожне трактування дітьми ілюстрацій, заохочувати будь-які висловлені думки дошкільнят.

Вважаємо, що використання ілюстрацій під час читання (розповідання) художніх творів сприяє більш поглибленому їх розумінню, а також стимулює дітей до самостійного складання розповідей за їх змістом. Правильний добір ілюстрацій, використання ефективних технологій роботи уможливають цікавий та творчий характер процесу навчання.

³³ Богуш А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Київ : Слово, 2010. С. 192.

³⁴ Білан О. Розповідання за ілюстраціями. Старший дошкільний вік. Київ : Шкільний світ, 2011. С. 5.

Через художнє слово, а водночас і через ілюстрацію, вихователь, так би мовити, «підводить» дітей до сприймання образної, багатой на яскраві звороти мови. Саме у художніх творах (казках, оповіданнях, віршах) багато тропів, метафоричних виразів, широко використовується переносне значення слів, фразеологізми тощо. Оскільки тропи у літературному тексті – найважливіший засіб творення художніх образів, важливо навчати дітей розуміти їх, адже саме через них автор розкриває зміст та ідею твору.

До того ж правильне розуміння тропів у художньому творі важливе як для його естетичного сприймання, так і для збагачення словника дітей емоційно-експресивною лексикою, а також формування у них уміння яскраво і вичерпно відтворити змальований образ, відчутти його красу.

Зауважимо, що старші дошкільнята із задоволенням переказують, розповідають казки, зберігаючи при цьому образні вислови, порівняння, епітети, метафори, слова-повтори й інші художні особливості твору. У казках простежуємо багато красивих, емоційно насичених слів, які так потрібні дітям. Адже вони саме через емоції й почуття, викликані казкою, сприймають красу рідної мови³⁵.

Основними методами роботи з казкою фахівці вважають її читання або розповідання, бесіду за її змістом, переказування казок, вигадування дітьми нових епізодів, початку або закінчення твору, а також театралізовані ігри, ігри-драматизації, інсценування казок тощо.

Окрім зазначених методів, Т. Радченко пропонує ще й такі творчі завдання з казкою: намалювати словесний портрет головних дійових осіб; увести в казковий сюжет нового героя; увести себе на місце казкового героя та передати його стан за допомогою позамовних засобів; перетворити казку на оповідання, невеликий вірш³⁶.

Розвитку естетичного сприймання, почуттів і уявлень старших дошкільнят значною мірою сприяють т. зв. віртуальні діалоги, які дають змогу уявно «увійти» в ситуацію, що зображена у творі, діалоги між живими й неживими об'єктами, придумування монологів об'єктів природи, перевтілення (входження в образ) у конкретний об'єкт, зображення пантомімою свого образу, розповідь від імені одного з персонажів художнього твору; складання описових загадок, римівок, поетичні спроби дітей³⁷.

³⁵ Пабат В. В. Естетична палітра казок про тварин. *Початкова школа*. 1994. № 5. С. 28–30.

³⁶ Радченко Т. Нетрадиційні форми екологічної освіти і виховання. *Рідна школа*. 1999. № 5. С. 75.

³⁷ Паласевич І. Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобом сюжетних картин. *Молодь і ринок*. 2019. № 3 (170). С. 62.

У Програмі художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку «Радість творчості» при переліку основних показників компетентності старшого дошкільника за розділом «Захопливий світ літератури» виокремлено низку умінь, а саме:

- виявляти зацікавлене ставлення до літературного мистецтва та художньо-мовленнєвої діяльності;

- емоційно сприймати літературні твори й висловлювати власне ставлення до них; відчувати образну мову поезії та прози;

- розуміти жанрові, композиційні та мовленнєві особливості літературних творів;

- мати уявлення про творчість дитячих прозаїків і письменників класичної і сучасної української та світової літератури; знати назви їхніх найвідоміших творів;

- брати активну участь у художньо-мовленнєвій діяльності; підтримувати бесіду за змістом твору; емоційно переказувати уривки прозових творів; виразно декламувати вірші, розповідати казки, відгадувати загадки; із задоволенням брати активну участь в інсценівках, іграх-драматизаціях, літературних вікторинах;

- висловлювати власні оцінно-етичні судження; інтерпретувати різні літературні образи; передавати своє ставлення до персонажів твору на основі аналізу їх поведінки; аргументувати власну думку;

- виявляти інтерес до мовленнєвої творчості, складати розповіді, казки, прості віршички, пісеньки, загадки тощо³⁸.

У методичному посібнику Н. Гавриш «Художнє слово і дитяче мовлення» представлено серію занять, які спрямовані на «усвідомлення значення виразних мовних засобів (порівнянь, метафор, епітетів), емоційне сприйняття образного змісту і художньої форми поезії»³⁹. Перший розділ – «Перетвори вірш у казку» передбачає навчання «складати самостійну розповідь за темою вірша, відтворюючи жанрові особливості казок», при цьому розвиваючи образність мовлення⁴⁰. У розділі «Творча розповідь за мотивами знайомих казок» заняття розраховані на невеличкі групи дітей для прояву ініціативи, мовленнєво-творчої активності кожного дошкільника. Специфікою занять розділу «Творча розповідь за темою, запропонованою вихователем» є зіставлення двох текстів (один добре знайомий дітям, з іншим вони ознайомлюються на занятті) і спостереження за їх «мовною

³⁸ Борщ Р. М., Самойлик Д. В. Радість творчості: програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець, 2013. С. 33–34.

³⁹ Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення. Донецьк: Лебідь, 1999. С. 42.

⁴⁰ Там само. С. 65.

специфічністю». Означений метод дослідниця вважає найефективнішим засобом залучення вихованців до дитячої художньої літератури, поштовхом до розвитку мовленнєво-творчих здібностей дошкільнят, їхньої уяви та фантазії.

Яскраві образи героїв, незвичні події стимулюють дитину до конструювання власного твору. Як правило, вона може «змішувати» персонажів із різних художніх творів, видозмінювати сюжет знайомої казки, складати казку навпаки або ж зображувати її героїв певними символами. Старші дошкільнята оволодівають також уміннями придумувати нескладні оповідання й казки за поданим початком чи закінченням, опорними словами, планом, а також самостійно створювати невеликі віршички, римівки, які разом із вихователем можуть оформлювати у дитячі книжечки, наочні посібники тощо.

У старшому дошкільньому віці росте роль самостійних пошуків дітей у використанні засобів художньої виразності, збагачується їхній лексикон, складнішим за своєю структурою стає зв'язне мовлення. У самостійній словесній творчості дошкільнята користуються знаннями про жанрові, композиційні й мовленнєві особливості художніх творів; люблять експериментувати над мовним матеріалом; залюбки виконують творчі (передбачають вихід за межі зображуваного) та винахідницькі (спрямовані на формування вміння сприймати зображення через уявні можливі відчуття, уявні звуки й передавати їх у зв'язному висловлюванні) завдання⁴¹.

На нашу думку, заохочення дітей до виконання перелічених завдань забезпечить високий рівень інтелектуальної, емоційної та мовленнєво-творчої активності дошкільнят, підсилить інтерес до сприймання художнього твору, спонукатиме висловлювати свої враження у власній розповіді. Природним постає момент естетичного милування дітьми результатом своєї творчості – самостійним зв'язним висловлюванням. Відтак це передбачає володіння «нормою», «технікою» побудови висловлювань, а також високий рівень художньо-естетичного сприймання і творчої уяви.

Зауважимо, що упродовж творчого розповідання, переказування художніх творів, створення казок та оповідань формується вміння старших дошкільнят критично ставитися до своїх розповідей і розповідей однолітків. Оцінюючи розповіді, діти аналізують їх зміст,

⁴¹ Паласевич І. Л., Семенюк В. І. Мовленнєво-творча діяльність дітей старшого дошкільнього віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 79. Т. 2. Київ: Гельветика, 2021. С. 32.

оригінальність задуму, емоційність та інтонаційну виразність мовлення, не допускають повторення знайомих оповідань, казок.

Серед критеріїв оцінки якості дитячих творів науковці виокремлюють відповідність дитячих висловлювань запропонованій темі; розкриття теми (структурованість і розгорнутість сюжету, його завершеність, композиційна цілісність; багатство лексики дітей); зв'язність (використання різноманітних засобів зв'язку між реченнями і частинами висловлювання); образну виразність (застосування засобів виразності: в описі – порівнянь, метафор, означень; у розповіді – доцільний вибір мовленнєвих засобів, відсутність мовленнєвих шаблонів, штампів). Усі ці чинники суттєво збагачують мовленнєво-творчу діяльність дошкільнят.

Збагаченню естетичних почуттів та уявлень дітей, розвитку в них основ естетичного смаку суттєво сприяє взаємозв'язок літературно-мовленнєвої діяльності з образотворчою, музичною і театралізованою. Дошкільнята залюбки складають розповіді, казкові історії, оповідання за власними малюнками. Під час малювання діти постійно перебувають під впливом художнього твору, повторно переживають його зміст, вигадують, фантазують, продовжують розповідь на свій розсуд, у кольорі виражають власне ставлення до героїв казки.

Вихованці вчаться добирати музичний твір до казки, асоціювати музику з певним сюжетом, вербалізувати сприйнятий музичний образ, самостійно складають опис за уявною музичною картинкою, виражають свої емоції, уявлення, враження, образи, навіяні музичним твором за допомогою мовних засобів, у малюнку, музично-ритмічних рухах; створюють декорації, атрибути, костюми, що ілюструють вигаданий ними сюжет, а також беруть активну участь у власних постановках тощо.

Усім переліченим різновидам діяльності притаманне естетичне, художнє начало, що надає заняттям дітей творчого характеру, підкоряє їх «законам краси», приносить високу духовну насолоду і, відповідно, сприяє розвитку в них творчої уяви. Саме через таку художньо-продуктивну діяльність дошкільник взаємодіє із зовнішнім світом, налагоджує естетичні відносини з навколишньою дійсністю, змінюючи при цьому самого себе, розвиваючи власні здібності, збагачуючи внутрішній світ.

Тому надзвичайно важливо створити сприятливі умови з метою «занурення» дітей у світ творчості, урізноманітнення їх художнього, естетичного, емоційно-чуттєвого досвіду задля виникнення й активізації мовленнєво-творчих проявів, інтересу до художньо-естетичної

діяльності. Старші дошкільнята мають змогу відвідувати гуртки, студії, творчі майстерні художньо-естетичного спрямування.

Наведемо перелік різних видів занять роботи гуртка художньо-естетичного спрямування «Колір і слово»⁴²:

– Малювання «кольорового» настрою.

– Слухання «кольорових» віршів, визначення настрою вірша, його кольорової палітри. Наприклад:

Чарівний пензлик

Маю пензлика такого

Чарівного-чарівного

Та й маляю досхочу

Мокрий сад після дощу,

Білі хмари у погоду,

Дівчинку, що йде по воду,

Хату, дощик і квітки –

Все маляю залюбки.

– Розучування віршів із певним кольором, формування умінь асоціювати слова з відповідними кольорами.

– Малювання за змістом віршів.

– Гра-фантазія «Кольорове все навколо».

– Розвага «Кольорові загадки» з малюванням кольорових відгадок.

– Складання казки за кольоровими символами, барви яких викликають у старших дошкільнят асоціації з певним образом, персонажем, явищем.

Крім цього, дітям пропонують такі завдання:

• Якби вони були б художниками, то якими кольорами малювали б свої малюнки? Які вони були б: веселі чи сумні, теплі чи холодні?

• Як діти уявляють «кольорове» слово? Назвати слова, що пов'язані із певним кольором (*сніг, сонце, трава, річка, фіалка, лимон тощо*). Які асоціації з предметами довкілля викликають кольори, їх відтінки?

• Із яким кольором дитина асоціює себе? Якою хотіла б намалювати себе? Чому саме так?

• Чи можуть діти уявити себе, наприклад, струмочком, хмаринкою тощо і придумати казку про себе і свій колір?

• Які кольорові асоціації викликають у дітей знайомі їм казки: «Колобок», «Рукавичка», «Коза-дереза» та ін.? Чи можна намалювати казку про кольори, яку? Скласти «кольорову» казку.

⁴² Улітовська Н. А. Колір і світло: розвиток фантазії, уяви, творчих здібностей на заняттях із мовленнєвого спілкування. *Дошкільний навчальний заклад*. 2009. № 7(31). С. 20–31.

Відвідуючи гуртки і студії художньо-естетичного спрямування, разом з вихователем діти також вчать складати сценарії до невеликих літературних творів, до власних казок, оповідань. Старші дошкільнята беруть активну участь у театралізованих дійствах, іграх-драматизаціях; за власним бажанням розігрують інсценівки за змістом знайомих творів; навчаються основних способів водіння ляльок тіньового театру, театру ляльок із рухливими ніжками, театру п'яти пальців, театру бі-ба-бо тощо, що викликає у дітей позитивні емоції, інтерес до зображуваного, поглиблює естетичне задоволення.

Старші дошкільнята розуміють театралізований образ як живу акторську дію з використанням не лише відповідних мовленнєвих (тон, наголос, сила голосу) засобів, а й позамовленнєвих (жести, міміка, постава) та інтонаційних (мелодійність мовлення, темп, ритм, тембр, паузи між мовленнєвими відрізками, підвищення або зниження голосу) засобів виразності, а й рухів, музики, танцю, співу.

Так, слухаючи музику, діти уявляють, фантазують, що допомагає їм відчувати характер персонажа, якого вони оберуть для театралізації. Активізація музичної пам'яті сприяє запам'ятовуванню дошкільнятами тексту художнього твору, а вдало підібраний музичний супровід нерідко надає можливість у деяких випадках і зовсім замінити слова звучанням мелодії, в якій можна «прочитати» зміст подій, що відбуваються у творі під час театралізації.

Зауважимо, що, обираючи ту чи іншу роль, діти обґрунтовують свій вибір, узгоджують дії та гру акторів між собою, творчо перетілюються в образи персонажів, співпереживають їм, підказують, як діяти у скрутних ситуаціях, надають зображуваним героям власних рис характеру, власних переживань та відчуттів, доповнюють казковий сюжет елементами особистого життєвого досвіду, тим самим відображаючи особистісне ставлення до світу. Адже кожна дитина творить власний неповторний творчий образ саме завдяки наповненню його особистим життєвим та художнім досвідом, власними емоціями й переживаннями. У творчому процесі вона відображає суб'єктивне ставлення до подій, предметів, явищ, людей і самої себе.

Найпродуктивнішим засобом театраль-номовленнєвої діяльності дошкільнят А. Богуш та Н. Гавриш називають гру-драматизацію, яка нагадує театральну виставу, де діти виконують ролі акторів; спонукає дітей придумувати ігрові дії, упродовж гри використовувати всі можливі засоби передачі характеру персонажа; проявляти творчі здібності, вигадку й фантазію. Саме така гра не потребує спеціального тренування, оскільки діти можуть не дотримуватися детального відтворення змісту тексту⁴³.

⁴³ Богуш А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Київ : Слово, 2010. С. 244–248.

Окрім ігор-драматизацій, у закладах дошкільної освіти проводять інсценування художніх творів – своєрідну переробку будь-якого твору (у тому числі й казки) для сцени. Зазначимо, що інсценування відрізняється від драматизації послідовним відтворенням літературного сюжету, спеціальним заучуванням слів. В інсценівці є ведучий, що говорить слова від автора.

Ефективним засобом розвитку художньо-естетичної творчості дітей є також ігри за сюжетами художніх творів, у яких дошкільнята можуть поєднувати події з різних літературних творів, довільно інтерпретувати їх зміст, передбачати введення нових героїв, що посилює їх інтерес до виконуваних ролей. Глибше проникнення в ігровий образ збільшує гаму почуттів і переживань, підвищує емоційну насиченість дій, зацікавленість дітей, їхню творчу активність, а також збагачує арсенал їх образної виразності.

Отже, можемо зробити висновок, що старший дошкільний вік – якісно новий етап у художньо-естетичному розвитку дошкільнят, коли у дітей розвивається цілісне сприймання художнього твору, яке виявляється в розумінні його змісту й форми, здібності визначати засоби художньої виразності, що надає сприйманню усвідомленого, емоційного характеру. Упродовж естетичного виховання старших дошкільнят засобом художньої літератури доцільно поєднувати традиційні та інноваційні форми (гуртки, студії, творчі майстерні), методи і прийоми, які надають освітньому процесові доступного, цікавого, творчого характеру, уможливають реалізацію творчого потенціалу дітей.

На нашу думку, ефективність естетичного виховання старших дошкільнят засобом художньої літератури забезпечується реалізацією педагогічних умов, стисло охарактеризованих нами далі.

1. *Формування у дошкільнят позитивної мотивації під час «занурення» дітей в естетично-розвивальне середовище засобами художньої літератури.*

Вважаємо, що кожне заняття має викликати у вихованців яскраво виражене почуття задоволення від процесу та результатів творчої художньо-естетичної діяльності. Із цією метою вихователям необхідно застосовувати доступні й цікаві для дітей засоби, які б допомогли дитині відчутти та зрозуміти красу художнього слова. Адже твори художньої літератури володіють значним виховним потенціалом, вони акумулюють відомості про навколишній світ та взаємини у ньому, дають можливість дітям побачити і глибше усвідомити все, що їх оточує: природу, предмети, працю, духовні надбання.

Під формуванням позитивної мотивації слід розуміти організацію виховного простору з метою психологічного благополуччя дитини, її розвитку, організацію естетично-розвивавального середовища у групі, різноманітні заняття художньо-естетичного спрямування. Для реалізації завдань естетичного виховання старших дошкільнят засобом художньої літератури надзвичайно важливо створити таку атмосферу, яка б сприяла стимулюванню дитячої думки, надихала її на творчість, урізноманітнювала художній, естетичний, емоційно-чуттєвий досвід дітей, виховувала інтерес та любов до мистецтва слова.

2. *Комплексне розв'язання всіх завдань естетичного виховання дітей у взаємозв'язку літературно-мовленнєвої діяльності з образотворчо-, музично-, театральньо-мовленнєвою, мовленнєво-ігровою.*

Цілісному розвитку художньо-естетичної компетентності дітей, збагаченню їхніх естетичних почуттів, уявлень та оцінок, формуванню у них основ естетичного смаку сприяє активна участь дітей у різних видах емоційно насиченої діяльності, яким притаманний продуктивно-естетичний характер та специфічно реалізується мовленнєва творчість вихованців: вони малюють і складають розповіді до власних малюнків; добирають музичний твір до своєї казки, музичні асоціації з певним сюжетом, вербалізований рухливий образ; беруть активну участь у театралізованих дійствах, іграх-драматизаціях, за власним бажанням розігрують інсценівки за змістом знайомих творів, створюють декорації, атрибути, костюми, що ілюструють вигаданий ними сюжет тощо⁴⁴.

Основою для мовленнєво-ігрової діяльності дошкільнят постають сформовані у них уявлення про побудову ігрового сюжету, сформованість ігрових дій, ініціативність та самостійність в ігровій діяльності; творче відображення реальних і казкових ситуацій; ініціювання й розгортання ігрового задуму та сюжету гри; вміння об'єднуватися з однолітками на основі ігрового задуму, рольової взаємодії⁴⁵.

3. *Сформованість належного рівня художньо-естетичної компетентності вихователя дітей дошкільного віку.*

Вважаємо, що успішне повноцінне естетичне сприйняття дітьми творів художньої літератури залежить насамперед від творчого стилю й професійної майстерності вихователя, його умінь здійснювати інтерпретацію художнього тексту, оцінювати художню своєрідність,

⁴⁴ Богуш А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Київ : Слово, 2010. С. 50–51.

⁴⁵ Богуш А. М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. Київ : Слово, 2008. С. 22–23.

естетику літературних творів, реалізувати секрети полемічного мистецтва, володіти експресивно-емоційними засобами мовлення, навичками налагодження міжособистісної взаємодії у системі «вихователь – дитина», «дитина – однолітки» тощо.

Дошкільний педагог має організувати дії дітей, надихати їх, підбадьорювати і скеровувати їхні зусилля, бути своєрідним активатором співпереживання, «заражати» вихованців проблемою, мотивувати до спільних пошуків, що, зі свого боку, позитивно впливає на нього самого.

4. *Співпраця закладів дошкільної освіти з родинами вихованців в естетичному вихованні дошкільнят засобом художньої літератури.*

Практика підтверджує, що переважна більшість батьків читають дітям художні твори лише задля розваги, не приділяючи при цьому значної уваги їх аналізу. Бесіда за змістом твору нерідко виявляється, по суті, визначенням послідовності зображених у творі подій, запитання мають констатувальний характер, недостатньо використовуються проблемні запитання, завдання творчого характеру, які спонукають дитину розмірковувати, «виходити за межі» зображуваного.

Для успішного співробітництва дошкільних педагогів із сім'ями вихованців доцільно використовувати різноманітні форми їх взаємодії: консультації батьків щодо того, як створити естетично-розвивальне середовище в умовах сім'ї, які книжки слід купувати дітям, як ознайомлювати малюків із літературними творами, розглядати ілюстрації тощо. Важливо запрошувати батьків на заняття, дитячі свята та розваги, залучали їх разом з дітьми до різних видів художньо-естетичної діяльності, театралізованих дійств, організувати виставки дитячих і сімейних творчих робіт, створювати дитячі рукописні книжечки й наочні посібники, де записані цікаві дитячі висловлювання, їхні роздуми, складені дітьми казки, оповідання, вірші тощо.

Отже, ефективність естетичного виховання старших дошкільнят засобом художньої літератури забезпечується реалізацією таких педагогічних умов, як: формування позитивної мотивації у процесі «занурення» дітей в естетично-розвивальне середовище засобами художньої літератури; комплексне розв'язання всіх завдань естетичного виховання дітей у взаємозв'язку літературно-мовленнєвої діяльності з образотворчо-, музично-, театрално-мовленнєвою, мовленнєво-ігровою; сформованість належного рівня художньо-естетичної компетентності вихователя дітей дошкільного віку; а також співпраця закладів дошкільної освіти з родинами вихованців у зазначеному процесі.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження дає змогу увиразнити визначення естетичного виховання дошкільнят як розвитку їхньої здатності сприймати, відчувати, розуміти прекрасне в житті й мистецтві, залучення дітей до художньо-естетичної діяльності відповідно до їхніх схильностей та інтересів, що сприяє цілісному формуванню естетичних почуттів, суджень, смаків та ідеалів, розвитку творчих здібностей.

Важливим етапом в естетичному вихованні дітей є старший дошкільний вік. Особливості психіки старших дошкільнят сприяють розвитку художніх та естетичних здібностей, що проявляється у здатності до художньо-естетичної творчості. У цей період значно зростають можливості естетичного сприймання й осмислення, здатність співчувати, розуміти мотиви поведінки людей. Маючи певний естетичний досвід, обсяг знань, умінь та навичок щодо художньо-творчої діяльності, дитина усвідомлює, що, наприклад, за допомогою образотворення можна зображувати об'єкти та явища довкілля. При цьому старший дошкільник дотримується конкретних форм, пропорцій, кольору, характерності деталей, може відобразити настрій, душевний стан через міміку, позу. Дитина виявляє фантазію, творче мислення.

До старшого дошкільного віку в дітей розвивається цілісне сприймання художнього твору, яке передбачає розуміння його змісту й форми, розрізнення художнього зображення й дійсності, вміння визначати засоби художньої виразності, що надає сприйманню усвідомленого, емоційного характеру.

Використовуючи художнє слово як засіб естетичного виховання, педагогові необхідно звернути особливу увагу на добір літературних творів, методику їх читання (оповідання) і проведення бесід за ними, оскільки ці процеси супроводжуються складною психічною діяльністю, до якої задіяні увага, уява, мислення, емоції дітей. Бесіди за змістом художніх творів навчають дошкільнят розуміти й відчувати прекрасне; силою поетичних образів впливають на їхній розум і почуття, збагачуючи новими уявленнями, а також сприяють поступовому перенесенню естетичних почуттів, суджень, уявлень та оцінок у життєдіяльність дітей.

Вважаємо, що успішне повноцінне естетичне сприйняття дітьми творів художньої літератури залежить насамперед від творчого стилю й діяльності вихователя, його умінь здійснювати інтерпретацію художнього тексту, оцінювати художню своєрідність, естетику літературних творів, володіти майстерністю художнього читання, умінням розвинути пізнавальні інтереси у дітей, спонукати їх передавати свої враження від

прочитаного у творчій художньо-естетичній діяльності, іграх, у спілкуванні з однолітками.

Велике значення має і добір літературних творів. Важливо, щоб їх зміст захоплював дітей, залучав до світу цікавих подій, спонукав співпереживати героям. Суттєво важливим аспектом у формуванні цілісного сприйняття творів художньої літератури є використання ілюстрацій, які допомагають дітям повніше сприймати зміст твору, конкретизують образи, описані події, обстановку, в якій вони відбуваються.

Ефективне естетичне виховання старших дошкільнят засобом художньої літератури передбачає поєднання традиційних та інноваційних форм (гуртки, студії, творчі майстерні), а також методів і прийомів, завдяки яким освітній процес стає доступним, цікавим, творчим, уможлиблюючи реалізацію творчого потенціалу вихованців.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні висвітлено сутність та особливості естетичного виховання дітей старшого дошкільного віку, що передбачає формування у них здатності сприймати, відчувати, розуміти прекрасне в житті й мистецтві, прагнути до перетворення навколишнього світу за законами краси, естетично оцінювати явища життя, збагачувати свій внутрішній світ під впливом краси докільця, творити красу у природному і соціальному середовищах, примножувати її результатами власної естетично значущої діяльності.

Обґрунтовано, що своєчасне спілкування з творами різних видів мистецтва, введення дитини у світ краси і гармонії є важливим завданням естетичного виховання. Краса нерозривна з добротою, вона облагороджує життя, надихає на добрі справи. Дорослий допомагає знайти, відчути і зрозуміти красу поезії, музики, живопису, а через мистецтво глибше усвідомити все, що оточує дитину: природу, предмети, працю, духовні надбання.

Доведено, що значні потенційні можливості для естетичного виховання старших дошкільнят містить художня література. Розмаїття літературних творів, їх численні жанрові, композиційні й мовленнєві особливості є власне тим художньо-естетичним чинником, що глибоко впливає на дитячу душу, відкриваючи перед нею красу навколишнього світу, формуючи її переконання й поведінку, уможлиблюючи пізнання прекрасного та розвиток емоційно-естетичних почуттів.

Визначено педагогічні умови підвищення ефективності естетичного виховання старших дошкільників засобом художньої літератури, а саме: формування позитивної мотивації у процесі «занурення» дітей в

естетично-розвивальне середовище засобами художньої літератури; комплексне розв'язання всіх завдань естетичного виховання дітей у взаємозв'язку літературно-мовленнєвої діяльності з образотворчо-, музично-, театральнo-мовленнєвою, мовленнєво-ігровою; сформованість належного рівня художньо-естетичної компетентності вихователя дітей дошкільного віку; а також співпраця закладів дошкільної освіти з родинами вихованців у зазначеному процесі.

Література

1. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля»; за заг. ред. О. В. Низковської. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 256 с.
2. Білан О. Розповідання за ілюстраціями. Старший дошкільний вік. Київ : Шкільний світ, 2011. 120 с.
3. Богущ А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. Київ : Слово, 2010. 304 с.
4. Богущ А. М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. Київ : Слово, 2008. 256 с.
5. Большакова І. О. Естетичне виховання дітей дошкільного віку. URL: www.ipro.org.ua/files/новини/ОСТАННІ_НОВИНИ_2011/0130/4/1.doc
6. Борщ Р. М., Самойлик Д. В. Радість творчості : програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку. Тернопіль : Мандрівець. 2013. 72 с.
7. Гавриш Н. В. Використання художньої літератури в мовленнєвій роботі з дошкільниками. *Теорія і практика сучасного естетичного виховання у контексті педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського* : зб. наук. пр. Полтавського державного педагогічного інституту. Полтава : ПДПІ, 1998. С. 229–233.
8. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення. Донецьк : Лебідь, 1999. 170 с.
9. Эльконин Д. Б. Развитие речи. Психология детей дошкольного возраста / под ред. А. В. Запорожца, Д. Б. Эльконина. Москва : Просвещение, 1964. С. 115–182.
10. Естетична свідомість. Її структура та специфіка. URL: Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/10557/>
11. Калініна Л. Естетичне виховання молодших школярів як соціально-педагогічна проблема. *Рідна школа*, 2006. № 3. С. 24–26.
12. Карпинская Н. С. Художественное слово в воспитании детей. Москва : Педагогика. 1972. 149 с.

13. Клокова Ю. Формування художньо-естетичного смаку в дошкільників. *Вісник Інституту розвитку дитини (додаток)* : методичні та практичні матеріали. Вип. 2. Київ, 2011. С. 265–268.

14. Костюк С. Естетичне виховання дошкільника – складова гармонійного розвитку дитини. *Вісник Інституту розвитку дитини (додаток)*: методичні та практичні матеріали. Вип. 2. Київ, 2011. С. 277–284.

15. Кузьмінський А.І, Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 312 с.

16. Матвієнко С. І. Художня праця та основи дизайну : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя. 2016. 201 с.

17. Одерій Л., Роздимаха А. Розвиток художніх та естетичних здібностей дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми психолого-педагогічного та соціального супроводу дитини на ранніх етапах соціалізації. Гуманізація навчально-виховного процесу*. Спец-випуск 4. Част. 1. Слов'янськ, 2010. С. 217–222.

18. Пабат В. В. Естетична палітра казок про тварин. *Початкова школа*. 1994. № 5. С. 28–30.

19. Паласевич І. Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобом сюжетних картин. *Молодь і ринок*. 2019. № 3(170). С. 60–65.

20. Паласевич І. Л., Семенюк В. І. Мовленнєво-творча діяльність дітей старшого дошкільного віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 79. Т. 2. Київ : Гельветика, 2021. С. 30–34.

21. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 514 с.

22. Петрушенко О. П. Словник з естетики. Львів : Магнолія-2006. 2009. 353 с.

23. Практикум з педагогіки : навч. посібник. 3-є вид., перероб. і доп. / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. Київ : Центр навч. літератури, 2004. 464 с.

24. Радченко Т. Нетрадиційні форми екологічної освіти і виховання. *Рідна школа*. 1999. № 5. С. 75–76.

25. Сапожник О. Феномен естетичного виховання у вітчизняній науковій літературі. *Рідна школа*. 2002. № 8–9. С. 23–25.

26. Скрипникова С.В. Досвід естетичного виховання в Україні : витоки, сучасний стан та перспективи розвитку. Естетична освіта педагога : колективна монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2015. С. 99–116.

27. Сухомлинський В. Естетичне виховання. Вибрані твори : У 5-ти т. Т. 4. Київ : Рад. Школа. 1976. С. 369–390.
28. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. Вибрані твори : У 5-ти т. Т. 3. Київ : Рад. Школа. 1977. 670 с.
29. Сухомлинський В. Школа і природа. Вибрані твори : У 5-ти т. Т. 5. Київ : Рад. Школа. 1976. С. 536–541.
30. Улітовська Н. А. Колір і світло: розвиток фантазії, уяви, творчих здібностей на заняттях із мовленнєвого спілкування. *Дошкільний навчальний заклад*. 2009. № 7 (31). С. 20–31.
31. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 6-ти т. Київ : Рад. Школа. 1983. Т. 2. 350 с.
32. Флерина Е. А. Эстетическое воспитание дошкольника / под ред. В. Н. Шацкой. Москва, 1961. 334 с.
33. Харламов И. Ф. Педагогика : учебник. 7-е изд. Минск : Университетское издание. 2002. 560 с.
34. Юзвак Ж. Естетичне сприймання: психологічний аспект. *Початкова школа*. 2000. № 12. С. 51–52.

Information about the author:

Palasevych Iryna Lvivna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department

of General Pedagogy and Preschool Education,

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine